

אזרחות עירונית הומו־לסבית במרחב התל אביבי והירושלמי

טובי פנסטר ואיתי מנור*

תקציר. מאמר זה עוסק בריבוי המשמעויות של אזרחות עירונית של הומואים ולסביות החיים בתל אביב־יפו ובירושלים, כפי שהם עצמם מנסחים אותן. במאמר אנו מגדירים אזרחות עירונית זו כמובנית מלמטה, קרי מהתנהלות חיי היומיום בעיר ובמרחביה. בד בבד אנו שואלים כיצד הממסד העירוני תופס את אזרחותם העירונית של חברי הקהילה, וכן כיצד פועלים ארגוני הקהילה בשתי הערים כדי לקדם ולממש את האזרחות העירונית הזאת. לאחר דיון תיאורטי קצר במשמעויות של אזרחות עירונית ובפרקטיקות היומיום בעיר נסקור את המחקר הקיים בנושא הומואים ולסביות בעיר הגלובלית, ולאחר מכן נתמקד בהבדלים הגיאוגרפיים, התרבותיים והפוליטיים בין ירושלים לתל אביב־יפו כמסגרת וכרקע למחקר. המאמר מסתיים בניתוח אירועי מצעד הגאווה בשתי הערים ובסיכום הממחיש את מגוון הביטויים של אזרחות הומו־לסבית בשתי הערים.

מבוא

מאמר זה עוסק במשמעויות הרבות של אזרחות עירונית של הומואים ולסביות החיים בירושלים ובתל אביב־יפו (שתיקרא להלן תל אביב לשם הקיצור), כפי שהם עצמם מנסחים אותן. במאמר אנו מגדירים אזרחות עירונית זו כמובנית מלמטה, קרי מהתנהלות חיי היומיום בעיר ובמרחביה. בהגדרתנו נכללות בעיקר תחושות ורגשות כלפי המרחב העירוני ונקיטת טקטיקות מרחביות בהתנהלות היומיומית בעיר. בד בבד ייחשפו המשמעויות של אזרחות עירונית גם בתוך ההקשר של התנהלות הממסד העירוני, שאותה אנו מכנים אזרחות עירונית מלמעלה. בהקשר זה נשאל כיצד הממסד העירוני תופס את אזרחותם העירונית של חברי

* החוג לגיאוגרפיה וסביבת האדם, אוניברסיטת תל אביב

הקהילה,¹ וכן כיצד פועלים ארגוני הקהילה בשתי הערים כדי לקדם ולממש את האזרחות העירונית של חבריה.

הבחירה להתמקד בעיר ובמרחביה כאתר שבו מובנית אזרחות עירונית עלתה מתוך עבודת השטח של מחקר זה,² שבה התגלתה תודעת העיר כמרכיב מרכזי ברבים מסיפורי היומיום של ההומואים והלסביות החיים בשתי הערים. סיפורים אלו על היומיום בעיר עשויים ללמד – גם אם המשתתפים במחקר לא תמיד נתנו דעתם על כך – על האופן שבו זהותם המינית משפיעה על תחושות ורגשות ועל טקטיקות מרחביות כחלק מתהליך המשא ומתן עם המרחב העירוני ועם העירוניות היומיומית. תחושות וטקטיקות אלה של ההומואים ולסביות במרחבים בעיר – כגון הרחוב, מקומות הבילוי ומרכזי הערים – מושפעות לא מעט גם מהעמדה שנוקט המסד העירוני ומפעילותם של ארגוני הקהילה בשתי הערים. בהמשך המאמר נבחן באיזו מידה נתפסים מרחבי העיר כמקומות נוחים המעוררים תחושת שייכות, או במילים אחרות, מקומות המכילים הומואים ולסביות, וכן מה הן הטקטיקות הננקטות להכלתם או להדרתם. עוד נשאל כיצד מתקשר המימוש של האזרחות העירונית מלמטה עם ההתייחסות הממסדית למרכיביה של אזרחות עירונית של ההומואים ולסביות ולפעילות ארגוני הקהילה. נבחן גם אם – ועד כמה – מרחבי העיר מזמנים אפשרויות עבור ההומואים והלסביות, כלומר מקומות שבהם – ודווקא בהם – מובנות תחושות שייכות שהם מפרשים כמימוש אזרחותם העירונית, ובאיזו מידה ירושלים ותל אביב נבדלות זו מזו בהקשר זה.

על אזרחות עירונית ופרקטיקות היומיום בעיר

המושג אזרחות נקשר באופן מסורתי למדינת הלאום המעניקה או שוללת אזרחות לפי קריטריונים שהיא קובעת. ואולם, במאמר זה אנו מבקשים להתמקד בהבניות של אזרחות שאינן רשמיות או ממסדיות דווקא אלא מתגבשות ביומיום באופן סובייקטיבי על ידי תושבי העיר. אזרחות עירונית במאמר זה נבחנת אפוא מלמטה, מנקודת מבטם של תושבי העיר ההומואים והלסביות על חיי היומיום שלהם. בניתוח ההבניות של אזרחות עירונית כפי שהן נתפסות על ידי תושבי תל אביב וירושלים נידרש גם לעמדת המסד העירוני בסוגיה ולפעילות של ארגוני הקהילה הקשורה במימוש האזרחות העירונית של חבריה. אך כפי

1 אנו משתמשים במונח קהילה הומו־לסבית, וכאן המקום להסבירו ולסייגו. למונח קהילה משמעויות רבות, ונדמה שנוצרה אינפלציה אקדמית של השימוש בו, הן בטרמינולוגיה הקשורה למיעוטים והן בוו הקשורה למסד או לקבוצות הגמוניות בחברה. הדחף לחלק לקטגוריות ולהגדרות יצר מצב שבו אוכלוסייה מסוימת או קבוצה חברתית כלשהי זוכות לא אחת להיקרא קהילה בלא שביקשו זאת, כלומר לא מתוקף הגדרה עצמית אלא על ידי המסד והתקשורת, המוחזקים בידי הכוחות ההגמוניים. יש הטוענים ששיח טרמינולוגי כזה משרת את בעלי ההון והשררה, ולא דווקא את הקהילה כביכול שעליה הם מדברים. חשוב לנו לציין את ההסתייגות שלנו מהשימוש במונח קהילה, בעיקר כפי שתופסים אותו ההומואים והלסביות. הדיון בתפיסות השייכות המרחבית והאזרחות העירונית בפרקי המאמר ייגע בעקיפין גם בשאלת קיום קהילה הומו־לסבית בעיני ההומואים והלסביות עצמם.

2 מחקר זה הוא חלק ממחקר שנערך במימון הקרן הישראלית למדע (מחקר מס' 06910732).

שנאמר במבוא, מוקד המאמר הוא הבנת המשמעויות והפרשנויות הניתנות למושג זה בייחוד בהקשר של תחושות נוחות ושייכות בחיי היומיום. לפיכך ההקשר התיאורטי שיוצג בפרק זה עוסק בעיקר במשמעויות הביקורתיות של המושג אורחות עירונית בעיר הגלובלית בכלל ובקרב ההומואים והלסביות בפרט, כשהמדיניות העירונית ופעילות ארגוני הקהילה הן בגדר רקע והקשר.

כאמור, הטענה העיקרית שאנו מציגים היא שהגדרות של אורחות עירונית אינן רק הגדרות משפטיות המגובשות מלמעלה, אלא הגדרות מרחביות הנבנות מלמטה בחיי היומיום של תושבי העיר. הן מכתבות באילו מרחבים הזכויות והחובות של האזרח רלוונטיות, והיכן אינן רלוונטיות. בהקשר זה אנו טוענים שהומואים ולסביות אמנם שווים בפני החוק, כלומר נחשבים אזרחי העיר באופן רשמי, אך אינם שווים בפני חוק המרחב העירוני, המכתיב את מצבו של האחר בחיי היומיום במרחב שבו הוא נחשב מיעוט. במילים אחרות, אמנם יש זכויות דהיינו למיעוטים בעיר, אך המרחב האורבני מכתוב דהיינו את גבולותיהן של זכויות אלו. לעתים הגבולות נוצרים מתוקף החלוקה שבין פרטי לציבורי, המקובלת ונפוצה כל כך בשיח ההגמוני ההטרנסקסואלי, חלוקה מדירה שיוצרת גבולות פיזיים וסימבוליים של אורחות עירונית. בבית, ברחוב, במקומות הבילוי ובמרחבי העיר, שם נבחנת אורחות העירונית של המיעוט, ושם מייצרת הזהות המינית מגוון מהלכים פרפורמטיביים (מופיעים) בשלל טקטיקות, כפי שנציג בהמשך המאמר. חוק המרחב העירוני יכול אפוא ללמדנו עד כמה סובלנית (או לא סובלנית) היא החברה העירונית כלפי האחר, השונה, הזר.

הרחוב, מקומות הבילוי ומרכזי הערים – כדימויים, כמיתוסים, כסימבולים, אך לא פחות מכך כמרחבים פיזיים-ממשיים – הם מרחבי האזרחות (spaces of citizenship). על פי לפבר (Lefebvre, 1991) ופנסטר (Fenster, 2004), אלו הם המרחבים הפיזיים והסימבוליים שבהם מתקיימים היחסים שבין האזרח למרחב ובין האזרח למסד. הכרה ממסדית ושירותים מוניציפליים הם ממרכיבי האזרחות העירונית של המיעוט; מתן או מניעה של שירותים לטובתו, הפניה או אי-הפניה של משאבים כלכליים עבורו, הקצאה או אי-הקצאה של שטחים או מבנים לפעילויותיו, התחשבות או חוסר התחשבות בצרכיו הייחודיים בתהליכי התכנון העירוניים – אלה ועוד קובעים את טבעה ואת טיבה של האזרחות העירונית של המיעוט בעיר בכלל ובעיר הגלובלית בפרט.

הזכות לעיר (the right to the city), מושג שטבע לפבר (Lefebvre, 1992), מסייע להבין היטב את משמעותה של אזרחות עירונית. הזכות לעיר היא הזכות של כל מי שחי בעיר ו"משתמש" בה להפוך למייצר של המרחב העירוני, ועל ידי כך לדרוש לעצמו – כפרט וכקהילה – את הזכות לשוויון, לא רק בהקצאה של משאבים מוניציפליים, אלא גם באפשרות להשתמש באופן חופשי בכל מרחב ומרחב בעיר: לעבור בכל סמטה, לקנות בכל שוק, לנסוע בכל אוטובוס, לשוטט – בלי פחד – בכל רחוב. לעתים מזומנות למדי הזכות לעיר נשללת מהאחר.

ואולם, המושג הלפבריאני האוטופי של הזכות לעיר מיטשטש לעתים לנוכח הגדרות ממסדיות המבטאות יחסי כוחות בחברה. סנדרקוק (Sandercock, 2003) טוענת למשל שהשימוש בטרמינולוגיה פרטי וציבורי פוגע בזכויות האזרח בעיר, מפני שמושגים אלה מנציחים את השיח ההגמוני הפטריארכלי, ועל פי רוב משמעותם אינה אלא מותר ואסור. כלומר השיח ההטרנסקסואלי הגברי מכתוב את גבולות הפרטי-מותר והציבורי-אסור בכל

הנוגע להתנהגות ולאקטים פרפורמטיביים. מכאן שהשיח של פרטי וציבורי קובע את גבולות האזרחות העירונית של המיעוט, שממילא מודר משיח זה. בל וולנטיין (Bell & Valentine, 1995) מבחינים בהקשר זה בין gay space ובין gaze space: האחד הוא המרחב ההומוסקסואלי, או המרחב המכיל הומוסקסואליות, והשני הוא מרחב של נעימת מבט, חטוף או ממושך, ואולי סקרן ומפורש, החושף ללא מילים הכרה הדדית בשונותם של המתבוננים זה בזה. מצד אחד, מבט כזה ברחוב משקף, ולו לרגע קט, את קיומו של אקט חתרני במרחב ההטרסקסואלי. מצד שני, אקט חתרני כזה, גם אם הוא מינורי, טומן בחובו סכנה למבצע, שכן הוא עלול לחשוף את זהותו המינית. התגובה למעשיו עלולה להיות צוננת, ובמקרים אחרים אלימה, שכן היא מערערת את הסדר החברתי-מרחבי הנורמטיבי במרחב הציבורי. ובכן, אזרחות עירונית אינה נתונה לכול. סקור (Secor, 2004) מוסיפה שאזרחות עירונית היא אסטרטגיה שנוקט המיעוט כדי להגדיר את גבולותיו הסימבוליים והממשיים של מרחב השייכות, שבו מתעצמת תחושת הזיקה של המשתמש כלפי המרחב. אנו מאמצים הגדרה זו של אזרחות עירונית, שכן השייכות לעיר עמדה בלבו של המחקר המתואר במאמר. אזרחות עירונית קשורה אפוא לתחושות, לביטויי רגשות ולנקיטת טקטיקות שהן חלק ממשא ומתן מרחבי למימוש השייכות למרחבי העיר. מימוש שייכות מתקשר לדיון שמנהל דה־סרטו (de Certeau, 1984) על "כוחו המכשף הבלתי נראה של האחר", שההגמוניה העירונית מדירה מהמרחב הציבורי. על רקע דברים אלה סקור (Secor, 2004) טוענת שהשיח על פרטי וציבורי והתרגול של האזרחות העירונית על ידי המיעוט שואפים לייצר מרחב הולם (proper space), מרחב של יחסים, של שייכות, חלל מוגדר שבו תבוא לידי מימוש זכותו של המיעוט לעיר.

בחינתה של אזרחות עירונית לנוכח רגשות של שייכות וטקטיקות מרחביות יומיומיות מצריכה התייחסות למחקר חיי היומיום. חוקרים רבים (Beemyn, 1997; Butler, 1993; de Certeau, 1984; Fenster, 2004) מתארים במחקריהם את כוחו של תרגול יומיומי במרחב העירוני כמרכיב מרכזי בהבניית התביעה לזכות לעיר וכמימוש של שייכות. המרחב, כאתר, מתחיל בבית וממשיך דרך הבניין, הרחוב, הסביבה הקרובה ושאר המרחבים, אל העיר כולה. פרקטיקות היומיום, כשהן מבוצעות על ידי משתמש אינדיבידואל או על ידי קהילה, מייצרות תחושת שייכות למרחב. הזכות לשייכות היא ממרכיבי הזכות לעיר גם (Fenster, 2004) וחלק מהבניית האזרחות העירונית בחיי היומיום. כמו הזכות לעיר, גם הזכות לשייכות מוקנית למיעוט במקרה הטוב, או שהוא נדרש להילחם עליה במקרה הטוב פחות והנפוץ יותר.

פרקטיקות של שייכות הנבנות בחיי היומיום מתקשרות לטיעונו של דה־סרטו (de Certeau, 1984) שההליכה הרגלית במרחבי העיר היא גורם מכריע ביצירת היכרות אינטימית עם המרחב ובמימוש מרחבי של הזכות והשייכות לעיר. האפשרות לקרוא את העיר כטקסט, באופן עצמאי, תוך כדי בחירת קצב ההליכה, אופן העצירה, הפנייה האקראית וכו', כל אלה רוקמים לאורך זמן מערכת יחסים בין האינדיבידואל למרחב, וזו מייצרת את תחושת השייכות וממשת באופן מרחבי את הזכות לעיר. לעומת ההליכה, קריאה של העיר דרך חלון המכונית (הכרוכה גם בחיפוש חניה) או דרך שמש האוטובוס (המצריכה המתנה בתחנה) אינן בלתי אמצעיות כמו ההליכה הרגלית, ואפילו לא כמו נסיעה באופניים, בשל המהירות שבה חולף המרחב על פני המשתמש בו. לפיכך ההליכה היומיומית בעיר יוצרת

תהליך של טריטוריאליזציה ומטענה את המרחב במשמעות. זהו תהליך של ניכוס מנטלי של המרחב, שמתוך התרגול החוזר ונשנה הוא נעשה מקום פרטי, אפילו אינטימי. במקרים מסוימים תפיסת המרחב כמקום פרטי חורגת מתחום התודעה ומתגבשת לכדי ניכוס פיזי ממשי של חלל עירוני מסוים.

דרך הריטואל המרחבי, כלומר התרגול היומיומי בעיר לאורך זמן, אוצר המתרגל ידע על הסביבה, שאינו טכני בלבד, אלא גם ובעיקר רגשי. זהו ידע מקומי שמוכל אצל מי שסביבת הפעילות שלו הופכת – בתהליך הכורך זמן ומרחב – למקום פרטי, שבו מתהווה ומתקיימת תחושת שייכות חזקה. בתהליך זה יש לגוף תפקיד מכריע במשא ומתן שהוא מקיים עם המרחב, כמו שעוד נראה בהמשך. פוקו (1976) אומר שהגוף מעורב ישירות בשדה הפוליטי ומדגיש את העובדה שליחסי כוח יש חזקה מיידית על הגוף. יחסי כוח גורמים לאילופו ולעניו ומאלצים אותו לבצע משימות, לעתים בניגוד לרצונו של הפרט.

טענתנו היא שהרגשות, התחושות והפרקטיקות המרחביות היומיומיות של הומואים ולסביות הופכים למה שדה־סרטו (de Certeau, 1984) מכנה טקטיקות, קרי פעולות שמערערות את ייצורו ההטרסקסואלי של המרחב ויוצאות נגד הדרת הקהילה ההומו־לסבית מאזורים של העיר, המתבטאת בתחושות של זרות, ניכור וחוסר נוחות. לעתים הן התחושות והן הטקטיקות המרחביות נתפסות כחתרניות, אך טענתנו היא שהן מתהוות ככאלה רק משום שמחאה והתנגדות הן האפשרות היחידה הפתוחה בפני אוכלוסייה זו, מלבד התנמלות. באטלר (Butler, 1993) עוסקת בחתרנות מינית (subversion) ובערעור הסדר המיני וטוענת שמגדר הוא הסגנון (stylization) החוזר של הגוף, מערך של פעילויות חוזרות ונשנות המתקיים במסגרת נוקשה ומוסדת ומקבע לאורך זמן נורמות התנהגות של נראות, שהיא כביכול הטבעית. באופן דומה טוענת ולנטיין (Valentine, 2000) שההטרסקסואליות של המרחב היא אקט פרפורמטיבי המתנמל באמצעות חזרתיות הכפופה גם לוויסות מתמיד. חזרתיות זו מתבטאת באופנים רבים, למשל: זוג הטרסקסואלים שמתנשקים, מתלטפים או מחזיקים ידיים ברחוב, בפרסומת, בחלון ראוה או בכל מרחב ציבורי אחר, אינם מתבלטים מתוכו, אינם שונים בו, אלא משתלבים בנוף המרחבי. המרחב הציבורי כולו אומר הטרסקסואליות ומבהיר שזו נורמת ההתנהגות הנאותה במרחב הציבורי ובכלל. המופעים החוזרים ונשנים של התנהגות הטרסקסואלית במרחבים הציבוריים יוצרים, מתוך החזרתיות שלהם, את הקוד של מה שנחשב הולם, נורמלי ונאות, ומגדירים אגב כך את כל מה שאינו כזה, ולפיכך אחר, שונה, ואף סוטה.

להטרסקסואלים יש חופש להפגין את ההטרסקסואליות שלהם ברחוב, דהיינו בציבור, מפני שהרחוב נתפס כהטרסקסואלי. לעומת זאת, השונות המינית מתקבלת רק כל עוד היא מתקיימת ובאה לידי ביטוי במקומות מתוחמים ומוגדרים או בחדרי חדרים, ואף זאת לא תמיד. לכן טוענת ולנטיין (Ibid.) שהמיניות היא ממרכיבי העיקריים (אך לא תמיד הבולטים) של המרחב הציבורי, קרי הרחוב, מקומות הבילוי ומרכזי הערים. זהו מרחב שבו מתקיים כל העת משא ומתן בין הומואים ולסביות ובין הרחוב ההטרסקסואלי. תוצאה אפשרית, אך לא בהכרח מובנת מאליה, של המשא ומתן המרחבי הזה היא ייצורו של מרחב הומוא־לסבי, חלופי, פרטי, בלב המרחב הציבורי ההטרסקסואלי, הדכאני, המדיר. נשיקה בין זוג לסביות או זוג הומואים מייצרת סביבה באותו הרגע מרחב קוירי, מרחב המערער על המוסכמות החברתיות־מרחביות של הרחוב ועל הנורמות ההטרסקסואליות השולטות בו.

לפני כארבעה עשורים הציעה מקינטוש (McIntosh, 1968) שלסביות והומואים ינקטו טקטיקות המבצעות דה־קונסטרוקציה למרחב היחסים החברתי כאסטרטגיית התמודדות עם (ונגד) הטקטיקות ההטררוסקואליות, שהן הטקטיקות הבלבדיות ברוב המרחבים העירוניים. אקטים חתרניים ופומביים כאלה משפיעים לא רק על תצורת היחסים החברתית אלא בהכרח גם על אופיו ותצורתו של המרחב הפיזי הממשי. אקטים כאלה מיועדים גם להדגיש את השונות, להביאה לידי שיא של החצנה ונראות, להכעיס את הסטרייטים (ההטררוסקואלים) ולעורר את המנורמלים – "המתבוללים" – מקרב הקהילה ההומו־לסבית. דא עקא, ברחוב ובמרחב הציבורי מתקיים משטור של תשוקה הומוסקסואלית (Valentine, 2000). המערכת הזאת של דחיקה ואפליה, גם אם אינה מתבטאת באלימות פיזית או מילולית אלא רק בלחישות ובמבטים, יוצרת את משטור התשוקה ומקדשת את התפיסה שהמרחב הנורמלי הוא הטררוסקואלי. סטרייטים על פי רוב כלל אינם מודעים להבחנה זו, ועבורם הרחוב – המרחב הציבורי – הוא מובן מאליו, ממש כפי שהם מקבלים כמובן מאליו את החופש לבטא בריש גלי את זהותם ואת מיניותם בשלל אופני התנהגות וברפרטואר אינסופי של אקטים פרפורמטיביים. ולנטיין (Ibid.) מדברת גם על מרחבים של ייצוג (spaces of representation), מרחבים ציבוריים שבהם תנועות פוליטיות תובעות את נראותן, שם, ודווקא שם, בלב המרחב ההטררו־נורמטיבי, ההגמוני, המדיר והדכאני, ולא במקום פרטי, "דיסקרטי" או "הולם". כמו כן, במרחבים הציבוריים יכולים ארגונים פוליטיים לייצג עצמם מול אוכלוסייה גדולה יותר, האוכלוסייה ההגמונית, ולכונן עצמם כחלק מן המרחב חשוב להדגיש שכינונה של אזרחות עירונית אינו נעשה רק בחילופי מבטים חטופים בין הומואים או לסביות או באמצעות פעולות סמויות דומות הנעשות במרחב הנורמטיבי. לשם כך יש לנקוט טקטיקות של נראות ולהטמיען ברחוב, במקומות הביילוי ובמרכזי העיר. טקטיקות פרפורמטיביות אלה יובילו לשינוי תדמיתם של הומואים ולסביות, ומשם להשתלבותן של הקהילה ההומו־לסבית, כקהילה קווירית, עם יתר אוכלוסיית העיר.

הומואים ולסביות בעיר הגלובלית

אלפסי ופנסטר (2005) מסתמכות על דנקן (Duncan, 1996) ועל סנדרקוק (Sandercock, 1998) וטוענות שנוכחותן של קהילות הומו־לסביות מאפיינת ערים גלובליות רבות. ואכן, בשנים האחרונות התפתח המחקר העירוני הדן במקומן ובחשיבותן של קהילות הומו־לסביות בעיר הגלובלית. בין היתר עוסקים המחקרים בהבניית אינדקסים וקריטריונים לבחינות של עירוניות גלובלית, ואחד החשובים שבהם הוא אינדקס הגייז (gay index), הבוחן את ריכוז אוכלוסיית ההומואים והלסביות באזורים שונים בתוך ערים ברחבי ארצות־הברית (Black, Gates, Sanders & Taylor, 2000).³ פלורידה (Florida, 2002) השתמש בנתונים אלה במחקרו על עליית מעמד חברתי חדש – המעמד היצירתי (creative class) – המשפיע על

3 יש לציין שבמפקד האמריקאי של שנת 2000, שעליו מבוסס מחקר זה, לא נכללה שאלה בדבר זהות מינית, אך גארי גייטס חילץ נתונים אלה מתשובות של נשאלים שהגדירו עצמם כווג לא נשוי (להבריל משותפים לדירה) והיו בני אותו מין (Florida, 2002).

התפתחות העירוניות בעידן הגלובלי. במעמד זה נכללים אמנים, מהנדסים, אנשי היי־טק, אנשי חינוך ותרבות, וכל אלה שהוא מגדיר "אנשים יצירתיים". פלורידה מקשר את התפתחות המעמד היצירתי לשלושה גורמים עיקריים: טכנולוגיה, כישרון וסובלנות. לטענתו, מקום או עיר חייבים להכיל את שלושת הגורמים הללו כדי שימשכו אנשים יצירתיים, ישמשו כר לפיתוח יצירתיות ויעוררו פיתוח כלכלי. בעיני פלורידה, הממצאים שמספק אינדקס הגייז הם בגדר אינדיקציה לשונות ולסובלנות עירונית, או כדבריו: "מקום שמאיר פנים לגייז, מאיר פנים לכל סוגי האנשים" (Ibid., p. 256, תרגום שלנו – ט"פ וא"מ). לפיכך אינדקס הגייז יכול לשמש מדד לרמה נמוכה של מגבלות כניסה המוצבות בפני הון אנושי, שהוא כה חשוב לעידוד היצירתיות ולגידול של היי־טק. מחקר זה מציב את קהילת הגייז במקום מרכזי בפיתוח כלכלי ועירוני של העיר ומציע הסבר להבניות של אזרחות מלמעלה על ידי הממסד העירוני בירושלים ובתל אביב, כפי שיפורטו בהמשך.

ירושלים ותל אביב־יפו

במקום אחר (אלפסי ופנסטר, 2005) נכתב בהרחבה על ההבדלים בין ירושלים לתל אביב מבחינת היקף הפעילות הכלכלית הגלובלית והמקומית, נוכחות של שירותים עסקיים ופיננסיים במרחב העירוני, היבטים של מעורבות לאומית ממלכתית בחיים העירוניים בירושלים לעומת עצמאותה העירונית של תל אביב, והיבטים ביחסי אזור־רשות בשתי הערים, שהודגמו על שתי אוכלוסיות: מהגרי עבודה ואוכלוסיית ההומואים והלסביות. ירושלים היא העיר הגדולה בישראל הן מבחינת אוכלוסייה (היא מונה כ־349 אלף נפש יותר מתל אביב) והן מבחינת שטח (שטחה גדול פי שניים ויותר משטחה של תל אביב). היא גם מעורבת מהבחינה הלאומית: בשנת 2006 מנתה האוכלוסייה הערבית כ־34% מתושבי ירושלים, ורובם ככולם חיו במזרח העיר כתושבי ירושלים אך לא כאזרחי המדינה. בתל אביב מנו הערבים באותה השנה כ־8.4% מאוכלוסיית העיר, ורובם התגוררו ביפו כאזרחי ישראל.

בירושלים חיה אוכלוסייה חרדית בהיקף ניכר. בשנת 2000 היו החרדים 30% מאוכלוסיית העיר (על פי הערכת האגף לרווחה בעיריית ירושלים, אצל אלפסי ופנסטר [2005]). אוכלוסייה זו מתאפיינת בהתבדלות מרחבית ובסגירות חברתית־מנטלית־שכונתית משאר תושבי העיר. המאבקים בין חילונים לחרדים על צביונה של העיר הם מרכיב מרכזי בחיי היומיום שלה (חסון 1996, 2001) ובאים לידי ביטוי במאבקה של האוכלוסייה החרדית נגד מצעד הגאווה השנתי בירושלים כפי שינחת בהמשך. תל אביב, לעומת זאת, היא עיר חילונית ביסודה, ואורח החיים הציבורי שלה מתאפיין במידה רבה של סובלנות דתית. בשפתו של פלורידה (Florida, 2002) אפשר לסמן את ירושלים כעיר בעלת רמת סובלנות נמוכה כלפי האחר, לעומת תל אביב המייצגת רמת סובלנות גבוהה כלפי האחר, בין שהוא מהגר העבודה ובין שהוא חבר בקהילה ההומו־לסבית. בכך תל אביב מרחיבה גם את מעגל המעמד היצירתי שבקרבה (עוד על כך ראו אצל Alfasi & Fenster, forthcoming).

הבדלים אלו בין שתי הערים משמשים בסיס לשונות בחוויות חיי היומיום הקשורות למימוש אזרחות עירונית בכלל ושל הומואים ולסביות בפרט. השיטוט כריטואל מרחבי הוא

חוויה שונה תכלית שינוי בכל אחת מהערים בשל אופיו השונה של המשא ומתן המרחבי לגיבוש תחושת השייכות ובשל השיח השונה עם המרחב. שוני זה נובע גם ממבנה עירוני ומרחבי שונה של שתי הערים. לדוגמה, מרכז ירושלים הוא צומת שבו נפגשים שוליהן של כמה שכונות, דהיינו ירושלים היא "עיר שכונות", ואפיון זה בא לידי ביטוי גם במרכזה. המע"ר (מרכז העסקים הראשי) הירושלמי הוותיק שוכן במפגש הגיאוגרפי שבין השכונות רחביה, נחלאות, מאה שערים, גאולה, מגרש הרוסים (מתחם העירייה, בית המשפט והמשרטה) ומתחם ממילא. ממרכז זה הולכת ירושלים ומשתרעת שכונות־שכונות עד קצות המטרופולין, כשלכל שכונה יש מאפיינים חברתיים ואדריכליים המייחדים אותה מן האחרות, מקנים לה אופי משלה ומייצרים לה דימוי בעיני התושבים. השכונות בירושלים מבטאות גם גבולות תרבותיים־מרחביים, בעיקר בשכונות המתאפיינות ברוב של אוכלוסייה דתית או חרדית. דוגמה בולטת היא שכונת מאה שערים, המקיפה עצמה בחומות של צניעות, והכניסה והשימוש ברחובותיה מותנים בהגדרות לבוש מסוימות של נשים (פנסטר, 2007). אם כן, חוויית השוטטות של אוכלוסיות מסוימות בירושלים, למשל נשים חילוניות, שונה מבחינת החוויה הגופית־מרחבית מחוויית השוטטות של אוכלוסיות אחרות, למשל גברים חילונים או דתיים. לפיכך חוויית השוטטות של חברי הקהילה ההומו־לסבית בעיר מייצרת תחושות של ניכור, הדרה ועוינות, עד כדי כך שהשוטטות שלהם בעיר מוגבלת לאזורים מסוימים, בעיקר למרכזה.

מרכז תל אביב הוא אזור אורבני נרחב ודחוס, בעל מאפיינים מגוונים, שאינו נראה ואינו נתפס כשכונה. הוא הטרוגני ומגוון, אף על פי שגם אותו אפשר לחלק לתת־אזורים או להתווכח על גבולותיו. שכונותיה של תל אביב שוכנות בעיקר במעגל החיצוני העוטף את מרכז העיר מצפון, מדרום וממזרח. מעבר להן, במעגל החיצוני השני, שולי השכונות הללו משיקים לערי הלוויין של המטרופולין. מרחבי המרכז העירוני בתל אביב ובירושלים מתאפיינים ביתר פתיחות, אך רמת הסובלנות לשונות גבוהה יותר במרכז תל אביב, ולפיכך חוויית השוטטות בה תישא אופי אחר. כמו בערים גלובליות אחרות, הומואים ולסביות אכן מיקמו עצמם בתל אביב במרכז ההוויה העירונית, בלב המרחב. בניגוד לאוכלוסיות אחרות בעיר, שמפאת שונותן האתנית והתרבותית או עקב מעמדן החברתי־כלכלי הנמוך נדחקו לשוליים הגיאוגרפיים של העיר, האוכלוסייה ההומו־לסבית מתקבצת באופן בולט ונוכח במרכז העיר. גם דבריהם של המרואיינים החיים בתל אביב מלמדים שבמרכז העיר מתכוננת עבורם תחושת שייכות חזקה בד בבד עם תחושות חזקות של נוחות וביטחון.

מתודולוגיה ומערך המחקר

רוב המחקר המוצג במאמר מבוסס על ראיונות עומק (23) שנערכו עם תושבי הערים ועם פעילים או נושאי תפקידים בארגונים קהילתיים ובממסד העירוני (בעיקר במועצות הערים). כל התושבים שרואינו מגדירים עצמם "מחוץ לארון" (הצהירו על זהותם המינית) והביעו את הסכמתם להיחשף בשמותיהם האמיתיים ולספר על חייהם בגלוי. מקצת מהמרואיינים אותרו מהיכרות אישית, ודרכם אותרו המרואיינים האחרים באופן שמזכיר את שיטת כדור השלג. המכנה המשותף של המרואיינים הוא בהגדרת הזהות המינית שלהם. מבחינת גיל

מדובר בקבוצה מגוונת (20-40), וכך גם מבחינת משך החיים בעיר: מקצת מהמרוויינים נולדו בערים שבהן הם חיים היום, ואחרים נולדו וגדלו במקומות אחרים. כמה מהמרוויינים חיים בעיר כשנה, ויש שחיים בה שנים רבות, עד עשרים שנה. רובם בעלי מקצועות חופשיים, וחלקם הגדול שוכרים דירות. מגוון זה של מרוויינים פורש קשת רחבה למדי של סיפורי חיים של לסביות והומואים בירושלים ובתל אביב.

מטרת הראיונות להציג פנים רבות של אורחות עירונית דרך עיניהם של אנשים שהזוהות המינית שלהם היא מרכיב דומיננטי בחייהם העירוניים. הראיונות שימשו לבחינת התחושות, הרגשות והפרקטיקות המבטאים משא ומתן יומיומי להבניית אורחות עירונית ותחושת שייכות של המרוויינים בשלושה מרחבים עירוניים: ברחוב, במקומות הבילוי ובמרכזי הערים. אם כן, ריאיון העומק במחקר זה אינו רק מכשיר מחקרי איכותני לאיסוף מידע, אלא גם תהליך של הבניה ושל חשיפת חיי היומיום של המרוויינים. סיפוריהם מאירי עיניים, ואנו מייחסים להם חשיבות עליונה. הסיפור האישי של כל מרוויין מאיר או מחזק זווית אחרת, ויחד הם מרכיבים תצורה המגלם את מושג הידע המקומי. ידע כזה, מעבר לכל תיאוריה או שיטה, הוא ידע שנצבר דרך הרגליים, הידיים, העיניים – כל החושים – של מי שחי ופועל במרחב מסוים לאורך זמן. לפיכך סיפוריהם האישיים של המרוויינים, החושפים נרטיבים של חיי יומיום במרחב העירוני התל אביבי והירושלמי, הם מקור ידע ראשון במעלה למחקר זה.

אורחות עירונית הומו-לסבית בתל אביב-יפו

אורחות עירונית מלמטה: פרקטיקות של נוחות ושייכות בחיי היומיום

כפי שנסקר בהרחבה למעלה, אורחות עירונית מלמטה מוגדרת במאמר זה בעיקר כתחושות ורגשות המתעוררים מתוך שימוש יומיומי בעיר ובמרחביה. בראיונות התמקדנו בתחושות של נוחות ושייכות, ואכן נחשפו בהם כמה טיפולוגיות של משא ומתן מרחבי בתל אביב, המתבטאות בעיקר בתחושות שייכות שחשים המרוויינים כלפי הרחוב, מקומות הבילוי ומרכז העיר, תחושות המבטאות מיצוי של הזכות לעיר ושל אורחותם העירונית. נבחן כמה מהן:

רן (28 בדצמבר 2005): "מרגיע אותי להסתובב בה [בתל אביב], אני אוהב לשבת בכתי קפה ומסעדות, להסתובב בחנויות ובאזורים מסחריים, אפילו לא בשביל קניות, אלא פשוט בשביל להרגיש את העיר". רן מתייחס לחוויית השיטוט בעיר, שהיא הביטוי המרחבי של המשא ומתן על מימוש זכותו לעיר. באמצעות פרקטיקה זו, המתאפשרת עבורו בתל אביב, הוא מממש את אורחותו העירונית ומגבש את תחושת השייכות לרחוב ולעיר.

בציטוט הבא, הלקוח מתוך ריאיון עם עדי ובת זוגה רעות (13 במאי 2006), מתארת עדי בפירוט את המרחב העירוני המוגדר שבו הן חשות נוחות ושייכות לעיר: "גדלתי ביישוב קטן ומנותק, לא היו לי שם כמעט חברים. תל אביב בשבילי הייתה חלום. היה נראה לי שכאן אתה יכול להיות מה שאתה רוצה. בתור ילדה 'שונה' זה היה החלום שלי". בשביל עדי תל אביב היא עיר חלום, היא מקום אחר, שונה מהסביבה המוכרת, מהבית. תל אביב היא מרחב הבחירה, ובמידה רבה גם מרחב הבריחה שלה. כלסביות וכזוג העיר מאפשרת לעדי ורעות לחיות לפי בחירתן, מתוך נוחות רבה. עדי: "בתור לסבית הכי נוח לי בתל אביב, למשל

בסופרמרקט כאן רוב העובדות הן לסביות, ורעות מוסיפה: "בתל אביב אנחנו לא כל כך מיעוט, זה מוחשי, אתה יוצא לרחוב ורואה מלא אנשים כמוך". כלומר הנוכחות ההומו־לסבית באזור מגוריהן (גבול פלורנטין־אלנבי) מייצרת אצלן תחושת נוחות יציבה שאפשר לראות בה מימוש של אזרחות עירונית. נוסף על כך, מקומות הבילוי הקהילתיים, ובייחוד "מינרווה", שהוא פאב המיועד במובהק ללסביות, נמצאים כולם בקרבת מקום מגוריהן. על כך אומרת רעות: "זה לא שאנחנו יוצאות לשם כל כך הרבה, אפילו כמעט ולא, אבל עצם זה שהאופציה קיימת, לדעת שזה כאן קרוב, זה מרגיע אותי". גם רעות וגם עדי עברו מדירה לדירה במרוצת שנותיהן בעיר. בין היתר היו המעברים הללו מסע של חיפוש אחר המקום המתאים יותר, הנעים יותר, הנוח. הן תיארו גם את מפת הגבולות של מרחב הנוחות שלהן בתל אביב. רעות: "מרכז העיר עד יהודה הלוי [במזרח] ועד הירקון בערך [בצפון]. כל מה שנראה לי כמו רעננה זה כבר לא תל אביב מבחינתי". עדי: "מפלורנטין [כולל] ועד רוקח [מצפון]. רמת אביב זה לא תל אביב בשבילי, ולהבדיל, גם שכונת התקווה [מדרום־מזרח] זה לא". רעות ועדי נותנות ביטוי למרחב הנוחות והשייכות שלהן, שגבולותיו ברורים להן. מעבר לגבולות אלו המרחב מעורר אי־נוחות ואף ניכור. עיר החלום שלהן היא אפוא מרחב מוגדר בתוך העיר, המאפשר להן לחיות בנוחות ובחופשיות ולממש את אזרחותן העירונית בתוך תל אביב.

אצל מרואיינים אחרים האזרחות העירונית לא התבטאה בהגדרה ברורה של גבולות דווקא אלא בדברים אחרים שביטאו שייכות לעיר ונוחות בתוכה. יאיר (4 ביוני 2006): "נמשכתי אל העיר הזאת בלי לדעת למה, עוד הרבה לפני שהייתי מגובש בזהות המינית שלי". בכך מצביע יאיר על הקשר בין זהות מינית למרחב עירוני, שעבורו היה אינטואיטיבי. על תחושה אינטואיטיבית זו מצביע גם תמיר (3 במרס 2006): "יש כאן תחושה של ליברליות, כאילו קיים משהו באוויר ממש". בריאיון שנערך עם אביטל ונעמה ב־2 בינואר 2006 תיארה אביטל מעין תחושת בטן: "ככל שהשלמתי עם הנטייה המינית שלי, הבנתי שאין מקום אחר בארץ [לחיות בו] מלבד תל אביב". זיו, לעומתם, מצליח להגדיר במדויק את הסיבות לתחושת הנוחות שלו בעיר (2 בפברואר 2006): "סגנון החיים שלי, כיום, הוא עירוני. הניידות בעיר, הנגישות, הפונקציונליות של הדברים, יוצרים אצלי תחושה ברורה של נוחות כאן בתל אביב". זיו מצליח כמו לכמת את התחושות האינטואיטיביות לכדי רשימת מרכיבים של נוחות ומוסיף: "כיום אני מרגיש נוח לחיות פה [בתל אביב] כהומו, בגלל שהעיר מאפשרת להומוסקסואליות שלי להיות משהו שלא עושים ממנו עניין". במשפט זה נותן זיו ביטוי מילולי לתחושה בסיסית המשותפת גם למרואיינים אחרים ועוברת כחוט השני בסיפוריהם: שהמרחב העירוני של תל אביב הוא סובלני ומאפשר לחיות בעיר בנוחות ובביטחון, גם עבור אלה שאינם "חוגגים" את ההומוסקסואליות שלהם. זאת מתוך הכרה (מדעת או בבלי דעת) שהנוכחות ההומו־לסבית המורגשת בעיר וברחובותיה מייצרת עבורם מרחב בטוח.

רועי מוצא במרחב התל אביבי מפלט מבדידות (20 במרס 2006): "בגלל המצב המתמשך שכבר כמה שנים אין לי חבר, יוצא שאני בודד. כאן בתל אביב יש משהו שמהווה סוג של תחליף לבדידות הזאת". רועי אף הוא מדבר על "משהו" שלמרות הערטילאיות שלו הוא מייצר תחושות ורגשות ברחוב התל אביבי.

כמו רועי, גם רעות מצאה ברחוב העירוני של תל אביב מפלט, אך בניגוד לרועי המסתובב בעיר ותר את מרחביה, רעות, שעשתה זאת בעבר, אומרת: "במשך שנים התלהבתי מהרעש,

מהבלגן בתל אביב. היום אני דווקא מחפשת יותר את השקט שלי, את הנישה הפרטית שלי. בדירה הזאת אני מצליחה למצוא את זה". בעיר – ואפילו בלב העיר – אפשר למצוא נישה פרטית דווקא. חופש הבחירה הזה, שרועי ורעות מצביעים עליו ומיישמים אותו בעיר, מעיד על ערכים מגוונים ובעלי עוצמה גבוהה של אזרחות עירונית שהם מקיימים בתל אביב, כלומר על זיקה גבוהה למרחב עירוני שבו מתמשות תחושות של שייכות ונחות. סיפוריהם של ליאור ושל יקיר מלמדים אף הם על חופש הבחירה ועל השחרור שמציעים להם רחובות תל אביב, שמעצם טיבם מאפשרים לממש את הזהות המינית והעירונית כאחת ואת זכותם לעיר כהומאים ולסביות. ליאור (10 באפריל 2006): "אחרי שחזרתי מהשליחות [בחו"ל] לבית בדימונה, הבנתי שהחיים שלי חייבים להתקיים בעיר גדולה. מבחינתי, לא הייתה אופציה אחרת חוץ מתל אביב". ויקיר אומר פשוט (20 באפריל 2006): "כאן ההומוסקסואליות שלי קיבלה ממד של קיום". בהקשר זה אומר גם תדהר (25 באפריל 2006): "האווירה בתל אביב היא חמה, מקבלת, פתוחה, סקסית. ככה לפחות אני מרגיש", והוא מוסיף: "אני מרגיש כאן בטוח". אביטל אומרת שלמרות כל הקשיים הכרוכים בחיים בעיר גדולה, "טוב ונוח לי בעיר הזאת. נוח להיות כאן מי שאתה". נעמה, בת זוגה, מחזקת את דבריה ומציינת שרק כשעברה לחיות בתל אביב העזה לעצת מהארון, מפני שהעיר "נוחה ומאפשרת את זה". האווירה העירונית בתל אביב, הגלומה במרחב הציבורי, ברחוב, במקומות הבילוי ובמרכז העיר, אפשרה להן לבסס חיים חדשים בעיר הגדולה, חיים שהזהות המינית היא מרכיב מרכזי בהם. כך הרחוב מייצר תחושות והופך למרחב סימבולי, וזה מתרחב והופך לדימוי לעיר כולה.

הזהות העירונית משפיעה על הזהות המינית, ולכן להיעשות תל אביבי פירושו גם לצאת מהארון. מרחבי העיר תל אביב הם מרחבי בחירה עבור חברי הקהילה ההומו-לסבית: שם הם מיישמים ומבטאים את זהותם המינית, ושם הם בונים אותה – ואת המרחב העירוני – בתהליך של ייצור הדדי. תהליך זה, גם אם יש ביסודו חתרנות והתנגדות, מכונן עבורם את הרחוב התל אביבי כמרחב של אפשרויות, מרחב פיזי וסימבולי להגשמה וליישום של אורח חיים הומוסקסואלי, משוחרר. זאת ועוד, מרחב זה הוא מרחב בטוח, מקום שבו מתאפשרת הנוחות מתוך תחושת ביטחון ונקשרת על פי רוב עם תחושת שייכות חזקה. אין בנרטיבים אלו ביטויים פיזיים של טקטיקות מרחביות של משא ומתן, כגון ניכוס זמני של המרחב (בבתי קפה או בגנים ציבוריים למשל), אלא דווקא להפך, קיימת תחושה שהמשא ומתן להשגת תחושת שייכות הוא נינוח, ובמידה רבה סמוי, משום שהעירוניות התל אביבית הקיימת מאפשרת זאת.

בד בבד, קיימות גם התייחסויות לאקטים פרפורמטיביים שבהם אפשר לאתר טקטיקות מרחביות. כך למשל ניר, שהוא רווק, ויקיר, שנמצא בקשר זוגי, קושרים שניהם בין האפשרות ללכת יד ביד עם בן זוג ברחוב ובין תחושת החופש, המאפשרת אקט פרפורמטיבי כזה בתל אביב ולא בערים אחרות בארץ. ניר אומר: "אם היה לי חבר, הייתי מרגיש חופשי להסתובב אתו בעיר כווג", קרי להפגין ביטויי חיבה במרחב הציבורי. גם יקיר טוען שהוא חש חופשי ללכת יד ביד עם בן זוג בכל מקום בעיר ומוסיף: "כאן זה חלק מהמציאות, בתל אביב אני מצפה מהחברה שתסדר עם זה". יקיר קושר בין אופי החברה התל אביבית ובין האפשרות להתנהג בצורות מסוימות ברחובות העיר. הליכה יד ביד, שבעיר אחרת הייתה נתפסת כחתרנית, מתקבלת בתל אביב כנורמטיבית.

עבור מרואיינים אחרים אופיו של המרחב הציבורי מייצר תחושת שייכות בשל מרכיביו האנושיים. מרחב כזה אינו מסתכם ברוחב כביש האספלט והמדרכות שבצדדיו, אלא ממשך משם וזורם פנימה אל מרחבים סמי־ציבוריים וסמי־פרטיים סמוכים לו, ואף מעבר לכך, למרחבים שהם המשכו של הרחוב. למעשה, הרחוב הוא מעין תפר בין שלל המרחבים בעיר, ומייצר אותם ומיוצר על ידם בעת ובעונה אחת. רענן (30 באפריל 2006): "תל אביב היא עיר שמחוללת מפגשים, מאפשרת אינטראקציות". דברים דומים אומר גם רועי: "יש כאן תחושה ליברלית ברחובות, תחושה שכל רגע יכול לקרות לך משהו מעניין, העיר מזמנת לי מפגשים, חוויות, יש כאן מגוון הזדמנויות, האווירה בעיר מאפשרת את הדברים האלה". את המרכיב האורבני בזהות ההומו־לסבית היטיב לתאר דוד (25 בינואר 2006): "בזהות שלי אני הומו ואני עירוני. שני הדברים הם בלתי נפרדים מהאישיות שלי". החיבור בין הזהות המינית לזהות העירונית חזק ביותר בהקשר של תל אביב. המרחב העירוני אינו נתפס רק כמרחב פיזי, אלא הוא מרחב סימבולי טעון משמעויות, שבו מתאפשר קיומם של רגעים קוויריים במרחב העירוני ההטרואסקסואלי, הטרואנורמטיבי, ועל פי רוב הומופובי. רגעים כאלה, של אינטראקציות הומואיות או לסביות ברחוב, מבצעים, ולו באופן מקומי ומינורי, דה־קונסטרוקציה של המרחב העירוני, הופכים את המרחב הטרואנורמטיבי למרחב קווירי, נוטלים (אף שלא מדעת) מרחב ציבורי בהגדרתו – הרחוב העירוני – ומייצרים אותו מחדש כמקום פרטי בזמן ובמרחב מוגבלים ומקומיים, אך נזילים ודינמיים.

ברחוב ובמרחבים ציבוריים אחרים בעיר לא לווה המשא ומתן המרחבי היומיומי באקטים דרמטיים אלא התבטא בעיקר בהבעת תחושות שייכות ונוחות. לעומת זאת, במקומות בילוי של הקהילה ההומו־לסבית בעיר אפשר לאתר טקטיקות מרחביות של ניכוס והפקעה זמנית של המרחב הציבורי. בפאבים הידועים כמקום התכנסות ובילוי של חברי הקהילה אפשר להבחין בניכוס מרחבי הנובע משימוש קבוע לאורך זמן במרחב זה כשחברי הקהילה מפגינים את שונותם או מחצינים קודים התנהגותיים ייחודיים להם, ובכך כמו קונים בעלות על מקום מסוים בעיר. למשל, בערבים עמוסי מבקרים, בעיקר בימי חמישי, שישי ושבת, מתקבצים בפתחי פאבים (כמו "קארפה דיאם" או "אוויטה") מבקרים רבים מאוד, שחלקם כלל לא נכנסים לפאב, ואחרים נכנסים ואז יוצאים לשהות בחוץ. למשך שעות אחדות הופכת הרחבה שבחזית הפאב (המדרכה והכביש) לטריטוריה הומו־לסבית החורגת מגבולותיו של המקום ומרחיבה אותו. מלבד הנוכחות המרשימה שמופע פרפורמטיבי זה מייצר, מדובר באקט ספונטני שהיה למסורת והפך את המרחב המקיף את הפאב למרחב קווירי. כטקטיקה מרחבית אקט כזה מבדיל את תרבות הבילוי ההומו־לסבית מזו הסטרייטית ומסמן אותה ואת המרחב שבו היא מתרחשת כייחודיים.

אזרחות עירונית מלמעלה: עמדת הממסד העירוני וארגונים הומו־לסביים

אפשר לומר שתחושות מימוש האזרחות העירונית של ההומואים והלסביות בעיר נובעות במידה מסוימת מעמדת הממסד העירוני ומפעילות ארגוני הקהילה, שכן הספרות המחקרית מראה שלמנהיגות העירונית יש השפעה רבה על היחס שהקהילה ההומו־לסבית זוכה לו, ובעקפיין על המידה שבה היא יכולה לממש את אזרחותה העירונית (Rosenthal, 1996; Sharp, 1996, 2002).

בתל אביב נתמכת – לפחות באופן הצהרתי – אזרחותם העירונית של ההומואים והלסביות על ידי העירייה. ראש עיריית תל אביב־יפו בעשור האחרון, רון חולדאי, התייחס

בריאיון עיתונאי לנוכחות הומואים ולסביות בעיר: "חשוב לי שבעיר כמו תל אביב זוג גברים יוכלו ללכת ברחוב ולהחזיק ידיים".⁴ עיריית תל אביב יפו הצהירה גם שתשווה את זכויותיהם של זוגות חד-מיניים המתגוררים בשטחה לזכויותיהם של משקי בית מעורבים, ושהתעודה הוורודה המונפקת לזוגות הומו-לסביים ולילדיהם תזכה אותם בהנחות בכניסה למתקנים עירוניים כמו ספריות, מוזיאונים ותיאטרונים, בריכות שחייה ומכוני כושר בדיוק כמו לתושבי העיר הנשואים.

אזרחות עירונית הומו-לסבית בירושלים

אזרחות עירונית מלמטה: פרקטיקות של נוחות ושייכות בחיי היומיום
 הבניות של אזרחות עירונית מלמטה בירושלים מושפעות במידה רבה מאופייה הלאומי-דתית של העיר ומסגנון ניהולה. האופי הלאומי-דתית של חלקים ניכרים מאוכלוסיית ירושלים, אוכלוסייה שמכילה גם מיעוט הומו-לסבי, יוצר פרקטיקות מסוימות של שימוש במרחבי העיר ובמרכזה, לא רק של הומואים ולסביות, אלא גם של נשים חילוניות, כפי שהוזכר קודם לכן. מורכבות תרבותית-חברתית זו יוצרת מעגלי זהות חופפים, כגון לסבית דתייה, הומו חרדי, הומו פלסטיני וכו'. אמנם גם בתל אביב יכול להיות למשל הומו מזרחי, אך זהות הדומיננטית של האוכלוסייה ההומו-לסבית בתל אביב היא בעיקרה יהודית חילונית, וכך יכולה להיווצר בה תחושת שייכות שאינה נושאת מטען של שייכויות דתיות ולאומיות. יתר על כן, האופי האזרחי והחופשי של האוכלוסייה הדומיננטית בתל אביב, שעומד באופן כמעט מנוגד לזה הירושלמי, כפי שטוענות אלפסי ופנסטר (2005), מייצר אווירה עירונית המאפשרת להומואים ולסביות למצוא בתל אביב מרכיבי נוחות ושייכות רבים ומגוונים. רענן, אדריכל במקצועו, מזכיר תכונות אלה בתארו את המרחב העירוני הירושלמי המאופיין בסממנים ייחודיים שונים מאלה של תל אביב:

בירושלים מרכז העיר סמוך מאוד לשכונות חרדיות. עם הזמן הן התרחבו כלפי המרכז העירוני, ובעצם כבשו את הפרָהְסִיָה. כיום המרחב הציבורי של לב ירושלים לא מייצר תחושת נוחות עבור הומואים. ואני לא אומר שאין הרבה הומואים בירושלים; יש הומואים באוכלוסייה החרדית, יש הומואים באוכלוסייה הפלסטינאית, אבל הם בארון ממש בהגדרה, ובגלל זה הם לא משפיעים – מהבחינה ההומואית – על המרחב. המצב הזה שונה לחלוטין בתל אביב, כאן קורה תהליך אורבני הפוך: מרכז העיר הולך ומתאכלס בצעירים שכמעט כולם רווקים וחילונים. כל זה מייצר בהכרח תחושות אחרות במרחב (תל אביב, 30 באפריל 2006).

רענן מגדיר את הקושי לממש את האזרחות העירונית בירושלים בגלל ההשפעה ההולכת וגוברת של האוכלוסייה החרדית על מרכז העיר, שהוא באופן מסורתי המרחב המקבל. עם

4 דביר בר, "חשוב לי שבעיר כמו תל אביב זוג גברים יוכלו ללכת ברחוב ולהחזיק ידיים", הזמן הוורוד, יוני 2001.

זאת, התמונה מורכבת יותר. כך למשל אומרת מיכל, ילידת ירושלים (5 במרס 2006): "אני ירושלמית, מרגישה ירושלמית ואוהבת את ירושלים". היא מצביעה על הקשר ההדוק שבין המצב של "להיות בארון" ובין התחושות הקשות הנוצרות במרחבי שייכות כמו בית ההורים או העיר:

העובדה שאני נמצאת מחוץ לארון בכל סביבות החיים שלי משחררת אותי מתחושת אי-הנוחות המלווה את מי שחי בירושלים בארון [...] העובדה שהקהילה ההומו־לסבית בירושלים קטנה בהרבה מזו של תל אביב יוצרת מעין תחושת משפחתיות כאן בקהילה [...] אני לא מרגישה חתרנית [במצעד הגאווה]. אני בסך הכול רוצה להראות שגם לי יש זכות לחיות כאן בחופשיות (ירושלים, 5 במרס 2006).

אם כן, החיבור עם הזהות המינית יוצר תחושה של שחרור בעיר, ודווקא גדולה המצומצם של הקהילה יוצר אצל מיכל תחושת אינטימיות. כך גם ניב, סטודנט החי ולומד בירושלים, מתאר תחושות של נוחות בעיר ושייכות אליה, אף שהוא מסייג אותן למקומות מסוימים בעיר כמו קמפוס גבעת רם שבו הוא לומד וגר, ו"הבית הפתוח", שם הוא מבלה (10 ביוני 2006): "ברור שזה לא ככה בעיר עצמה או ברוב המקומות בעיר, אבל התפקיד שלנו זה להרגיל את הסביבה לזה שיש גם הומואים בירושלים". תחושת השייכות של ניב היא אפוא נילה ומתכוננת באתרים מסוימים בלבד. העובדה שהוא חש בנושא תפקיד מסוים, מעין שליחות, מחדדת את ההכרה שהזכות לעיר בירושלים היא זכות נלקחת, זכות שיש ליצור, לדרוש, ואף להיאבק עליה, שכן היא אינה מובנת מאליה. לא כולם חשים בשליחות הזאת. רועי למשל חי בירושלים כשלמד בבצלאל ועתה חי בתל אביב. הוא אומר: "בחיים אני לא חוזר לשם [לירושלים]. היום אין לי מה לחפש בעיר הזאת. בתור הומו אני לא מבין איך אפשר לחיות שם". וכפי שצוטט קודם, גם יקיר אמר: "כאן בתל אביב ההומוסקסואליות שלי קיבלה ממד של קיום". היציאה מהארון של יקיר התחילה דווקא בירושלים, אבל הוא מציין: "בתור הומו הייתה חסרה לי קלילות בלחיות בירושלים. אני מאוד אוהב את הרצינות והכבוד של ירושלים, אבל כשהבנתי שאני הומו, ראיתי שזה לא מתאים לי". בהקשר זה מעניין לבחון כיצד מצטיירת ירושלים בעיני תושבי תל אביב. רעות מתל אביב אומרת: "אני מרגישה שם חנוקה. צריך להפעיל בירושלים כוח כל הזמן, צריך לעשות שריר. זאת עיר של חומות". כלומר המרחב הירושלמי מייצר אצלה, התל אביבית, תחושות שנעות משייכות קלושה בלבד עד חוסר שייכות. היא מוסיפה: "ירושלים היא עיר עצובה, אני לא מסוגלת להיות שם". העיר העצובה של רעות היא דימוי על מקום שבו המרחב העירוני מתעמת עם זהותה המינית, מקום שבו עבודה, כלסבית, הרחובות עצובים, עוינים ומדירים. רעות מדברת על כוח שצריך להפעיל בירושלים כל הזמן, כוח במובנו הפוקויאני (1976), שנמצא ככול מפני שהוא בא מכל עבר ומופעל מאינספור נקודות במסגרת משחק יחסים בלתי־שוויוניים. הכוח שפוקו מתאר הוא חמקמק ונוזל. לרגעים הוא אינו נראה, ולעתים כלל אינו מורגש. אך עבור השונה, הכוח הזה מורגש תמיד, נוכח ומוחשי בכל עת. הוא פועל עליו במגוון אופנים, וגם מפעילי הכוח אינם יודעים תמיד שהם מפעילים אותו, משכפלים אותו, מייצרים אותו בכל רגע מחדש. מבט מזלזל, פרצוף עוין, תנועה מגונה, קללה, יריקה, דחיפה, מכות, דקירה בסכין – כל אלה הם סממני הכוח, השליטה, ההדרה והדיכוי ההטרורסקואלי כלפי מי

שזהותם המינית שונה. עם זאת, יש לציין שאלמנט הכוח מוזכר רק על ידי מי שאינה תושבת ירושלים, אך לא על ידי תושבי העיר כמו מיכל, שאינה מעוניינת בחתרנות אלא במימוש שקט של אזרחותה העירונית.

אפשר ללמוד מכך שבכל הנוגע לירושלים תחושות השייכות ומימוש הזכות לעיר אינן אחידות. רבים מהמרואיינים הביעו תחושות של קושי בחיים בעיר, אך גם תחושה של שייכות שפעמים רבות באה ממקום אישי שלא תמיד אפשר להגדירו. נדמה שאיש מהמרואיינים לא הגדיר את החיבור בין הזהות המינית לזהות העירונית כחיבור חזק כפי שהגדירו אלה החיים בתל אביב, שכן חיי היומיום של ההומואים והלסביות בירושלים רוויים במאבקים סמויים ובתחושה של שליחות, המעידה על היעדר נינוחות של יומיום, שבמקומה יש הקרבה מסוימת לטובת קידום הזכות לעיר של ההומואים והלסביות.

נזילותו והסוואתו של המרחב הקוויירי בירושלים מתבטאת במקומות הבילוי של ההומואים והלסביות בעיר. מועדון "השושן" הוא מקום הבילוי ההומו־לסבי המוצהר היחיד בעיר (מלבד מסיבות הגייז שנערכות אחת לשבוע במועדונים של סטרייטים). הוא ממוקם ברחוב קטן ומוזנח ושקט בלילה, ועל דלת הכניסה כתוב פשוט "שושן 4", ללא רמז לכך שהמקום הוא פאב של הומואים ולסביות. המקום משרד דיסקרטיות ואינו חושף את קהל היעד שלו. הוא הומה אדם בעיקר בערבי סוף השבוע, אך הנראות, הפתיחות ותחושת השחרור מתנהלים בין הכתלים, במנותק מן העיר שבחוץ. נראה שהמרחב הירושלמי, בהיותו ממדר ואף עוין כלפי הומואים ולסביות, דוחק אותם להיפגש במקום בטוח וסגור ולהימנע מפעילות מוחצנת של ניכוס המרחב כפי שראינו בתל אביב.

אזרחות עירונית מלמעלה: הממסד העירוני וארגונים הומו־לסביים

כפי שטענו אלפסי ופנסטר (2005), אופיים של החברה האזרחית בירושלים ושל יחסי אזרח־רשות בעיר מוכתב על ידי האופי המגזרי של האוכלוסייה ויחסי התלות, הפטרנליזם וההיסמכות על שולחן הלאום בכל הקשור לניהול ענייני העיר. יחסים אלה מועתקים אל מישור היחסים של האזרח עם הרשות, כך שזהותו הלאומית והמגזרית של האזרח מקבלת חשיבות מרכזית ומשפיעה גם על הבניות של אזרחות עירונית. הממסד העירוני בירושלים, בייחוד זה של תקופת לופוליאנסקי שהסתיימה בשנת 2008, מתנגד בכל תוקף לפעילות הומו־לסבית בעיר, ובעיקר לקיום מצעד הגאווה כמתואר בפרק הבא. קהילה זו אינה מיוצגת גם במסמכים תכנוניים של העירייה, אך מצב זה אינו כה מפתיע. כפי שגורסות אלפסי ופנסטר (שם), ירושלים מתנהלת מבחינות רבות כעיר לוקלית, והמרחב הציבורי שלה מאופיין בסטיות, בקדושה, ברשמיות ובאיבון, כאותה אבן ירושלמית נצחית המכסה את פני המרחב. לפיכך השיח הדומיננטי ברחוב הירושלמי הוא שיח של קונפליקטים: קונפליקט לאומי, קונפליקט דתי, קונפליקט מגדרי, קונפליקט עדתי ועוד. השמרנות האופפת את העיר באה לידי ביטוי גם ביחסם של חברי מועצת העיר להומוסקסואליות כחולי וסטייה שיש להילחם בהם. מבחינה זו ירושלים ותל אביב שונות תכלית השינוי: בתל אביב הממסד כמעט מחבק את קהילה ההומו־לסבית, ואילו בירושלים הבון־טון הוא להוקיע אותה. דבריו של שמואל שקדי, סגן ראש עיריית ירושלים ומחזיק תיק החינוך בעירייה, בריאיון ברדיו בפברואר 2002, הם דוגמה אחת מני רבות ליחס זה:

אנחנו לא ניתן לכל חולי וסטייה להתממש בעיר. כל קיומם של האנשים האלה הוא פרובוקציה. כל קיומם הוא לא תרבותי, ודווקא כמחזיק תיק החינוך אני אומר: נגד כל המחלות צריך להילחם בצורה ברורה, כדי שכולם יבינו מה חולה ומה נורמלי בחברה. את הדבר הזה צריך להוקיע.

מילים אלה מצטרפות לסדרה ארוכה של השמצות ואיומים שהשמיעו בעיקר אנשי ציבור מהקהילות החרדיות והדתיות־לאומיות בירושלים, קהילות שאף על פי שהן עצמן מיעוטים בעיר (אם כי בעלי נוכחות מספרית גדולה ונראות גבוהה), נוהגות בירושלים כאדון בביתן, כמו היו הסמכות הבלעדית המופקדת על ייצורו של המרחב הציבורי, וכאילו הרחוב שייך להן לבדן, כשהאחר, השונה, הזר, מודר ממנו.

לפיכך, המשא ומתן המרחבי למימוש הזכות לעיר בירושלים הנו מוחשי מאוד. משא ומתן זה הגיע לשיאו בשלהי שנת 2006 סביב סוגיית קיומו של מצעד הגאווה בעיר ועל רקע הרוחות הסוערות ואירוע הדקירה במצעד שנה קודם לכן. הסערה סביב תהלוכת הקהילה ההומו־לסבית ברחובות העיר חשפה את דרישתם הפומבית של ההומואים והלסביות לזכות לעיר בירושלים מחד גיסא, ואת הבערות, ההומופוביה והמשטמה של הממסד העירוני ושל חלקים גדולים מהציבור החרדי והדת־לאומי מאידך גיסא.

אוירה זו של הרשות העירונית השפיעה רבות על פעילות ארגוני הקהילה בירושלים. שנים ארוכות לא הייתה בעיר פעילות ציבורית של הקהילה ההומו־לסבית,⁵ ורק בשנת 1995 התארגנה קבוצת פעילים תחת השם "הפורום הירושלמי", הקימה קו מידע טלפוני לחברי הקהילה וארגנה עבורם מסיבות. בתקופה זו נעשו ניסיונות גם להקים סניף של אגודת הלהט"ב התל אביבית, אך אלה נכשלו. בשנת 1997 הוקמה עמותת "הבית הפתוח" ללא מקום פעילות קבוע, עד שב־1999 נמצא לה מקום של קבע במדרחוב בן יהודה. ייסודו של "הבית הפתוח" יצר הד והביא לפולמוס תקשורתי נרחב. בשנים 1999 ו־2000 אורגן האקט הפומבי הראשון בעיר, ומכוניות מכוסות בדגלי גאווה עברו ברחובות העיר בדרך למצעד הגאווה בתל אביב. ב־2002 התקיים מצעד הגאווה הראשון על ידי עמותת "הבית הפתוח". מאבקם של הארגונים והקהילה בירושלים מקבל משמעות מרחבית חזקה בדבריו של מנכ"ל "הבית הפתוח" בזמן כתיבת המאמר, חגי אלעד, על תפקידם של הומואים ולסביות בעיר (16 ביוני 2005): "לא להסתפק בבנייה של קהילה מקומית יציבה ובעלת נוכחות, אלא הרעיון הוא ממש לשנות את ירושלים, לחולל שינוי חברתי בעיר". דהיינו, מטרתו של "הבית הפתוח" היא לפעול לשינוי חברתי של המרחב העירוני הירושלמי, שעבור הומואים ולסביות הוא מדי, מפלה ודכאני.

לסיכום, הראיונות מעידים על מורכבות רגשית ומעשית של מימוש האזרחות העירונית בירושלים ועל יחסים מורכבים של התושבים ההומו־לסבים עם העיר מבחינת תחושות נוחות ושייכות. נראה שההומואים והלסביות בירושלים אינם נוקטים פעולה גלויה ורצופה של התנגדות לעוינותו של הממסד העירוני, לפחות לא בחיי היומיום, אך למרות העוינות

5 מקובל לסמן את ראשיתה של פעילות כזו בירושלים בשלהי שנות השמונים, כשקבוצה של עשרה אקדמאים נפגשו בדיסקרטיות בפאב "שונרא" והעבירו סדרת הרצאות. מתוך פעילות זו הוקם בעיר תא סטודנטים הומו־לסבי ששמו "העשירון האחר".

הפומבית של העירייה מתקיימת בעיר פעילות חברתית של הקהילה. היא אמנם מצומצמת לעומת פעילות הקהילה בתל אביב, אך חיה ותוססת.

גאוה ומצעד עירוני בין שתי הערים

עד כה התמקד מאמרנו בהבניית מושגים של אזרחות עירונית ושל הזכות לעיר כרגשות שייכות ונוחות וכתהליכים של ריטואל יומיומי של הגוף. ואולם, נדמה שניתוח השוואתי של ארגון מצעדי הגאוה בירושלים ובתל אביב ממקד את הדיון בהבניות של המשא ומתן המרחבי ובמפגש שבין אזרחות עירונית מלמטה ומלמעלה. במצעד הגאוה משתמשים הומואים ולסביות ברחוב ובמרחבי העיר האחרים באופן ייחודי ולא שגרת. המצעד מעצם טיבו מעצים את חשיבותו של הרחוב כסממן לציבוריות העירונית, וכד בבד מחדד את הדרישה לזכות לעיר, שעבור הומואים ולסביות מתבטאת במאבק על הרחוב גופו. שימוש זה במרחב הציבורי אמנם מתרחש רק פעם בשנה, אך עוצמתו משפיעה על חיי היומיום של אוכלוסייה זו גם בשאר ימות השנה, וקיומו משקף משא ומתן מרחבי מתמשך של הקהילה עם הממסד העירוני, הן בשלבי תכנונו של המצעד והן בעצם קיומו.

המצעד נותן לי הרבה כוח, [אבל] צריך לזכור שלא כל יום זה מצעד הגאוה. ביומיום אנחנו פשוט חיים כאן, וזה מה שקובע, ולא חגיגה של פעם בשנה (תמיר, תל אביב, 3 במרס 2006).

המצעד נתפס בעיניי כאירוע ממוסד מדי. הוא משדר מסר של 'כסף', ואנחנו יודעים שאלה לא בהכרח פני המציאות. אין במצעד גוון של מחאה (זיו, תל אביב, 2 בפברואר 2006).

אני לא מרגישה חתרנית [במצעד]. אני בסך הכול רוצה להראות שגם לי יש זכות לחיות כאן בחופשיות (מיכל, ירושלים, 5 במרס 2006).

המצעד בתל אביב הוא חגיגה אחת גדולה. זה צבעוני, נהניתי מזה, אבל זה לא מעביר שום מסר. בירושלים, לעומת זאת, המצעד הוא ממש פוליטי, הוא דורש צדק (ליאור, תל אביב, 10 באפריל 2006).

אנחנו הולכים שם בראש מורם. לראות את דגלי הגאוה תלויים לאורך המצעד ממלא אותי תחושת אושר (יאיר, תל אביב, 4 ביוני 2006).

אלה הן רק מקצת ההתייחסויות של המרואיינים למקומו של מצעד הגאוה בהבניית זהותם העירונית ובחזיון תחושת השייכות לעיר שבה הם חיים. כל המרואיינים מציינים את חשיבות המצעד ואת חד-פעמיותו, ויש שמלינים על כך שהוא ממוסד ונטול גוון חתרני, לפחות בתל אביב.

מצעדי הגאווה המתקיימים בירושלים ובתל אביב מבוססים על דגם מצעדי הגאווה המתקיימים מאז שנות השבעים בערים הגדולות באמריקה הצפונית ובאירופה. בלנק (2003) טוען שבקרב הקהילה ההומו־לסבית, מלבד האינטרסים המקומיים העירוניים (לוקליים) פועלים גם דימויים ומאפיינים גלובליים של זהות הומו־לסבית. אלה מתבטאים בכיור בתדמיתו ובאופיו של המצעד התל אביבי, ומכאן שמצעד הגאווה ההומו־לסבי הוא אירוע לוקלי בעל הקשרים גלובליים.

המצעד בתל אביב היה זה כבר למסורת עירונית, ריטואל, טקס קבוע החוזר על עצמו מדי שנה ונעשה חלק מתדמיתה הגלובלית של העיר, שיש לה ביטויים רבים נוספים כמו עצמאות פיננסית והתייחסות עצמאית לסוגיית מהגרי העבודה ולקהילה ההומו־לסבית. אם נאמץ את גרסתו של פלורידה (Florida, 2002) להתפתחות המעמד היצירתי כאינדיקטור לפיתוח עירוני גלובלי, הרי החיבוק של העירייה את הקהילה הוא חלק מהמאמץ הממסדי העירוני לפתוח את העיר בפני כוחות יצירתיים ולאפשר כינון של מעמד יצירתי בתוכה. הומואים ולסביות הם מסמני הגלובליזציה והתרבות האזרחית־חילונית, ונוכחותם משקפת פתיחות, נאורות ואוריינטציה גלובלית של הערים שבהן הם חיים ופועלים. לפיכך תל אביב מצטיירת כעיר גלובלית בהתהוות, המאמצת לחיקה את הקהילה ההומו־לסבית מתוך גישה נאורה, ובה בעת פרגמטית, ואף עסקית, שבה כל הצדדים יוצאים נשכרים.

המצעד מבנה את עצמו על בסיס תדמית עירונית זו ונהנה מחיזוקה. מאז שנת 1999 האירוע מאורגן על ידי העירייה עצמה (אגף התרבות, מחלקת מופעים) בשיתוף אגודת הלהט"ב. העירייה היא שתולה דגלי גאווה לכל אורך הנתיב שבו עובר המצעד, מדפיסה את הלוגו שלה על הפרסומים של המצעד כנותנת חסות, ואף סוגרת צירי תנועה ביום האירוע.⁶ את המצעד של שנת 2005, כמו את אלה שקדמו לו, פתח ראש העירייה, רון חולדאי. לפניו נאמו מעל לכמה קטנה אישי ציבור ופוליטיקאים מהעירייה, מהכנסת ומאגודת הלהט"ב. העובדה שאישי ציבור מבקשים לקחת חלק במצעד הגאווה ולתת לו חסות מעידה על כוחה של הקהילה ההומו־לסבית בתל אביב מחד גיסא, ועל התמסדותו של האירוע והתמסדותה של הקהילה ההומו־לסבית בהוויית העיר מאידך גיסא. במצעד צעדו עשרות אלפי אנשים שהגיעו ממקומות רבים, גם מחוץ לתל אביב וגם מיישובים מרוחקים. הנחיל התנהל לאורך רחוב אבן גבירול, שעוטר כאמור בדגלי גאווה על ידי העירייה ונסגר לתנועת כלי רכב. הדגלים לא התנופפו ברוח אלא נמתחו במסגרת נוקשה. בקרב הצועדים לא התנוססו דגלי גאווה רבים, הרי העירייה מגיפה אותם במקומם. קהל הצועדים היה עשיר וססגוני. בתוך ההמון השתרכו משאיות מעוטרות ומקושטות שנשאו רקדנים ודראגיסטים צבעוניים וחצי מעורטלים. בקרב קהל הצועדים נראו כמה קבוצות מאורגנות שנשאו דגל נוסף תחת הדגל הצבעוני של הגאווה. קבוצות אלה שואפות להטמיע עוד רעיון בתוך נושא המאבק לשוויון של הקהילה ומזכירות שהומואים ולסביות הם לעתים מזומנות אחר כפול, כלומר נושאים זהות כפולה (או משולשת או יותר) של אחרות.

ביום זה, יום המצעד, הרחוב הוא רחוב הומו־לסבי, מרחב קווירי מנוכס, אף שמדובר בניכוס בהסכמה המוגבל בזמן ובמרחב. ביקורות בדבר נרמול המצעד בתל אביב, כלומר הפיכתו לאירוע הנושא אופי של קונצנוס ונטול אמירה מחאתית, נשמעות יותר ויותר בשנים

6 בשנת 2005 פרסמה עיריית תל אביב־יפו בעיתונות הארצית מודעה בדבר הסדרי התנועה ביום המצעד שכותרתה: "הסדרי תנועה – גאווה 2005". המודעה – בפשטותה ובשגרתיות שבה היא מתפרסמת מדי שנה – מלמדת עד כמה נטמע האירוע בהווייה העירונית התל אביבית.

האחרונות, כפי ששיקפו גם המרואיינים המצוטטים בתחילת הפרק. הנרמול נובע מכך שגוף ממוסד (העירייה) ולא גוף מחאתי הוא שמארגן את האירוע. העובדה שהמצעד נעשה חלק משגרה עירונית כמו מרמזת על יסוד חזק של הכוונה ומשטור. נוסף על כך, הפיכת המצעד לחגיגה צרכנית והקניית אופי בינלאומי לתהלוכה מחזקות מאוד את ההכרה שאין מדובר באקט של מחאה. עם זאת, האירוע בתל אביב מדגיש את עוצמתה של המחויבות הממסדית לתושבים באספקת שירותים ובמתן לגיטימציה לפעילותם בעיר, מחויבות שנמצאת בלבה של האורחות העירונית. ומה חושבים הצועדים? רון (9 בינואר 2006): "מעציב אותי שהמצעד מייצר אסוציאציות שליליות על הקהילה", והוא מוסיף: "המצעד הפך לאירוע סטרייטי, חסר אמירה פוליטית וללא תוכן". גם יונתן מאוכזב מהמצעד כפי שהוא מתנהל בשנים האחרונות (17 בינואר 2006): "כל שנה אני נהנה פחות ופחות". ורוד: "[המצעד] מאבד כל שנה מן הרלוונטיות שלו, אבל אולי זה נראה לי ככה גם בגלל שאני בזוגיות ארוכה". ובכל זאת, הוא מציין שהמצעד בתל אביב חשוב מאוד עבור אלה שאינם תל אביבים, כלומר שהשפעתו והשלכותיו נעות מהמישור המקומי התל אביבי אל המישור הארצי.

ירושלים, לעומת זאת, מתגלה כעיר לאום סגורה ומסוגרת, קנאית, דתית והומופובית, שבה נאלץ "הבית הפתוח" לעתור לערכאות משפטיות שנה אחר שנה כדי לתבוע את השתתפותה של העירייה במימון מצעד הגאווה (מתוך תקציב העירייה לתמיכה בעמותות), וכן כדי לאלץ, ממש כך, את העירייה לאפשר למצעד להתקיים. על רקע דברים אלה, ולנוכח ההבדלים היסודיים בין הערים, מעניינת העובדה שהמצעד גאווה בינלאומי המתקיים מדי שנה בעיר אחרת בעולם נבחר להתקיים בירושלים דווקא, שהפלורליזם והפתיחות אינם ממאפייניה הבולטים. עובדה מעניינת, אך לא מפתיעה. מאז יוני 2002 קיבלה ירושלים מסורת חדשה: מצעד הגאווה השנתי – "אהבה ללא גבולות". "הבית הפתוח" הצליח, מתוך אופטימיות והשראה ומתוך הכרה באופייה המגוון והייחודי של העיר, ליצור מצעד גאווה יוצא דופן. "אהבה ללא גבולות" הראשון משך אלפי משתתפים ועורר תשומת לב ועניין עולמיים. היום מדובר באירוע הדגל השנתי של "הבית הפתוח", והוא שונה באופיו ובמהותו מהמצעד השנתי בתל אביב, אף על פי שבשתי הערים מדובר בתהלוכה של הומואים ולסביות העוברת לאור יום לאורך הרחובות בלב העיר.

מצעד הגאווה בירושלים נושא אופי מחאתי של ממש. המצעד של 2005 יצר הדים בתקשורת מפני שעיריית ירושלים לא רק סירבה לתקצב אותו ואת "הבית הפתוח", אלא ניסתה ממש למנוע את קיומו, עד ש"הבית הפתוח" נאלץ לעתור לבית המשפט. בית המשפט חייב את העירייה לאפשר את קיום המצעד, ואף הטיל קנס אישי על ראש העירייה, אורי לפוליאנסקי. האווירה בשבועות שקדמו למצעד התלהטה ושולהבה, אם בתקשורת (בעיתונות, ברדיו ובאינטרנט) ואם ברחוב הירושלמי עצמו, ובעיקר ברחוב החרדי, שנציגיו מרכיבים את קואליציית מועצת העיר. מתוך מאות ההערות שנכתבו על המצעד בפורומים באינטרנט מובאות כאן שלוש המשקפות במידת מה את הלך הרוח בקרב המתנגדים לקיומו (כולן מפורום חדשות גל"צ, אתר MSN, יוני 2005):

החוצפה שלהם עוברת כל גבול. העירייה עשתה טוב שהיא ביטלה את זה. מספיק מהתועבה הזאת, חבל שעכשיו עשו את זה, היו יכולים למנוע את זה עוד מהתחלה ב-2002 שאולמרט נתן לצעוד (אנונימי).

במה יש בדיוק להומואים להתגאות?? בזה שאתם אנשים סוטים?? בזה שאתם חייבים לנפנף את הנטיות המיניות שלכם מול כל העולם?? טוב הבנו שיש לכם נטיות מיניות שמנוגדות לטבע. בבקשה אל תנפנפו בזה מול ילדינו (עדי).

פניה נרגשת לראשי הקהילה: אנא מכם, בבקשה, אל תפעלו נגד [העירייה]. זה רק גורם לצרות, לאסונות. זו לא גאווה, זה כניעה ליצרים. לכל אחד ישנם יצרים, אך המנצח האמיתי זה מי שיודע לשלוט ביצריו. אנא מכם, שילטו ביצר הרצון להראות לכולם... להיות נגד... ירושלים היא עיר קדושה, ומצעד כזה הוא חילול הקדושה שבמקום (אנונימי).

הדברים חזרו על עצמם ביתר שאת לקראת המצעד של 2006. בריאיון ברדיו ימים אחדים לפני המצעד של שנת 2005 אמר סער נתנאל, חבר מועצת העיר: "ירושלים היא עיר קשה אם אתה חילוני, אם אתה שמאלני או אם אתה הומו. במקרה אני שלושם".

בירושלים נושא הזהות ההומו־לסבית כמו מתגמד לנוכח הזהויות הלאומיות, הדתיות והפוליטיות, והניסיון להעלות לסדר היום הציבורי את הנושא ההומו־לסבי נתפס בעיני רבים כחתרני, כאילו אין לו כלל מקום בשיח היומיומי הדומיננטי המאפיין את העיר. בתל אביב, לעומת זאת, הקול ההומו־לסבי בקלפי חזק מאוד, מפני שבעיר חיה קהילה הומו־לסבית גדולה מבחינה מספרית, שיש לה גם מאפייני נראות בולטים.

אל מול כל אלה מקבלים משנה תוקף דבריו של חגי אלעד, מנכ"ל "הבית הפתוח" (בעת כתיבת המאמר), שסדר היום של העמותה הוא להיות ארגון קהילתי השואף לשינוי חברתי בירושלים. המטרה אינה רק לכונן קהילה מקומית יציבה ונוכחת, אלא לשנות את ירושלים ממש. למעשה, זהו מאבק על הזכות לעיר: הזכות לקחת חלק בעיצוב ובעיצוב מחודש של המרחב החברתי והפיזי של ירושלים.

מתוך אידיאולוגיה זו, ומעצם קיומה של אידיאולוגיה בכלל, עולה תמונה של התנהלות נבדלת לגמרי בין ירושלים לתל אביב ביחסי קהילה והממסד העירוני. בירושלים המרחב העירוני של מצעד הגאווה ממש מופקע מן העיר על ידי הצועדים, ואילו בתל אביב הוא נמסר להם רשמית מידי העירייה. הנראות היא אפוא ערך בסיסי בפעילות ההומו־לסבית במאבק הקהילתי בירושלים, וקיומו של מצעד כזה בעיר – כמו המאבק על הזכות לעיר – הוא חתרני ומחאתי ביסודו.

סיכום

במאמר זה המחשנו כיצד התחושות, הרגשות והפרקטיקות המרחביות היומיומיות שמיישמים הומואים ולסביות בעריהם – ובעיקר השימוש במרחבי העיר, הנראות בהם והניכוס הזמני שלהם – לא רק מערערים את השליטה ההטרורסקואלית במרחב העירוני, אלא גם מבנים עבור מבצעייהן תחושה של נוחות ושייכות לעיר ומימוש של אזרחותם העירונית. מהמאמר עולה שאמירה זו מתיישבת עם תחושותיהם של הומואים ולסביות בתל אביב יותר מאשר בירושלים.

במאמר הוצג גם ההקשר הממסדי והארגוני של הבניות של אזרחות עירונית, כלומר הקשר בין הבניות של אזרחות מלמעלה ובין אזרחות של היומיום, או אזרחות מלמטה. שתי הערים שימשו דוגמאות לשני הקשרים ממסדיים: בתל אביב הקהילה ההומו־לסבית זוכה להכרה רשמית של הממסד כמעט בכל מרחבי העיר, וההומואים והלסביות החיים בה חשים נוחות ושייכות ברחוב, במקומות הבילוי ובמרכז העיר. כמו כן, המרחבים העירוניים בתל אביב תוארו כמאפשרים, גם למי שאינם "חוגגים" את שונותם המינית, לחיות בעיר, ובעיקר במרכזה, מתוך חופש וביטחון.

תיאור זה מנוגד לתחושות הרווחות בקרב האוכלוסייה ההומו־לסבית בירושלים, שם המרחב העירוני אינו מייצר נוחות וביטחון, וגם הממסד העירוני מפגין עוינות וסלידה ומונע העברת תקציבים למימון פעילויות הקהילה. התחושות בקרב הקהילה בירושלים מורכבות ומשולבות ניכור וזרות עם תחושת שליחות במרחבי העיר המדירים ועם תחושת שייכות בסיסית. גם אם הדברים אינם מוחלטים, הרי במקרה של המרחבים העירוניים הירושלמיים, גם במאה ה-21 מדובר במרחבים המקשים על חברי הקהילה ההומו־לסבית לכוונן תחושות של נוחות וביטחון, אף על פי שכאינדיבידואלים וכקהילה הם חיים ופועלים ברחוב הירושלמי זה שנים רבות.

ניכוס ונראות כאקטים מרחביים, בעיקר במקומות הבילוי, הופכים לטקטיקות של התנגדות כלפי יחסי הכוח הבלתי־שוויוניים בעיר ונגד היעדר הייצוג ומשמשים כלים במאבק ההומו־לסבי על הזכות לעיר. מאבק זה מתבטא לעתים בסך הכול בנשיקה טופה או באחיזת ידיים הנעשים ברחוב; בזירה הציבורית בעיר או במסגרת ניכוס זמני של מדרכות ורחובות באזורים הסמוכים למועדוני בילוי של הומואים ולסביות. פעולות מצטברות כאלה במרחב הציבורי – שעל פי רוב הוא דכאני, מדיר והומופובי – מייצרות לאורך זמן אווירה חדשה ברחובות העיר ומחוללות אטמוספירה עירונית, שבחללים מסוימים הופכת להיות הומו־לסבית במובהק: אטמוספירה קווירית. ככל הנראה, אווירה עירונית כזו מתקיימת – או בעלת הפוטנציאל להתקיים – ברחובות תל אביב הרבה יותר מאשר ברחובות ירושלים.

רשימת מקורות

- אלפסי, נ' ופנסטר, ט' (2005). העיר הלאומית והעיר העולמית: ירושלים ותל אביב בעידן של גלובליזציה. סוציולוגיה ישראלית, (2), 293-265.
- בלנק, י' (2003). אין מולדת להומואים: גלובליזציה, פירוק מרחבי והגטו ההומו־לסבי. תיאוריה וביקורת, 23, 111-83.
- חסון, ש' (1996). ירושלים בין חרדים לחילונים. תכנון סביבתי: רבעון האגוד לתכנון סביבתי, 54-55, 54-25.
- (1996b). המאבק על צביונה התרבותי של ירושלים. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- פוקו, מ' (1976). תולדות המיניות I: הרצון לדעת. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- פנסטר, ט' (2007). בין זהות לניהול עירוני: דילמות של זכויות בעיר הגלובלית. אלפיים, 17, 272-253.

- Alfasi, N. & Fenster, T. (forthcoming). Between the 'global' and the 'local': On global locality and local globality. *Urban Studies*.
- Beemyn, B. (Ed.) (1997). *Creating a place for ourselves: Lesbian, gay and bisexual community histories*. London: Routledge.
- Bell, D. & Valentine, G. (Eds.) (1995). *Mapping desire*. London: Routledge.
- Black, D., Gates, G., Sanders, S. & Taylor, L. (2000). Demographies of the gay and lesbian population in the United States: Evidence from available systematic data sources. *Demography*, 37(2), 139–154.
- Butler, J. (1993). *Bodies that matter: On the discursive limits of 'sex'*. London: Routledge.
- de Certeau, M. (1984). *The practice of everyday life*. Berkeley: University of California Press.
- Duncan, N. (Ed.) (1996). *BodySpace: Destabilizing geographies of gender and sexuality*. London: Routledge.
- Fenster, T. (2004). *The global city and the holy city: Narratives on planning, knowledge and diversity*. London: Pearson.
- Florida, R. (2002). *The rise of the creative class*. Chicago: University of Illinois.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. Oxford: Blackwell.
- (1992). *Critique of everyday life*. London: Verso.
- McIntocsh, M. (1968). The homosexual role. *Social Problems*, 16(2), 182–192.
- Rosenthal, D. B. (1996). Gay and lesbian political mobilization and regime responsiveness in four New York cities. *Urban Affairs Review*, 32(1), 45–70.
- Sandercock, L. (1998). *Towards cosmopolis*. London: John Wiley & Sons.
- (2003). *Cosmopolis II: Mongrel cities in the 21st century*. London: Continuum.
- Secor, A. (2004). Is there an Istanbul that belongs to me: Citizenship, space and identity in the city. *Annals of the Association of American Geographers*, 94(2), 352–368.
- Sharp, E. B. (1996). Culture wars and city politics: Local government's role in social conflict. *Urban Affairs Review*, 31(6), 738–758.
- (2002). Culture, institutions and urban officials' responses to morality issues. *Political Research Quarterly*, 55(4), 861–883.
- Valentine, G. (2000). *From nowhere to everywhere: Lesbian geographies*. Binghamton, NY: Harrington Park Press.